

# LIETUVA EUROPOJE

1991 m. vasario 11–12 dienomis įvyko mokslinė praktinė konferencija "Laisva Lietuva Europoje". Ją organizavo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisija kartu su Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetais. Joje dalyvavo mokslininkai iš Lietuvos bei Bulgarijos, Čekijos ir Slovakijos, Lenkijos, Rumunijos, Švedijos ir kitų valstybių, atvykę į Lietuvą stebėti 1991 m. vasario 9 d. gyventojų apklausą.

Vasario 11 d. Vilniaus universitete pranešimus skaitė Vilniaus universiteto prorektorius doc. Z. Namavičius, doc. A. Bumblauskas ir istorijos mokslų daktaras A. Eidintas. Jie supažindino su kai kuriais Lietuvos politinės istorijos klausimais bei žmogaus teisių problema būsimoje Lietuvos Konstitucijoje.

Publikuojame A. Bumblausko ir A. Eidinto pranešimus.

**Alfredas Bumblauskas**

## LIETUVOS ISTORIJA: REGIONINIAI BRUOŽAI IR KELIOS IŠVADOS DABARČIAI

Dar 1990 m. rudenį Europos šalių konferencijos dėl saugumo ir bendradarbiavimo metu, Paryžiuje, prie Pompidu kultūros centro vienas jaunikaitis manęs klausė: Lietuva – kur ji? Europoje?.. Azijoje?..

Dar visai neseniai užsieniečiai, atvykę į Lietuvą, stebėdavosi, kad lietuviai kalba lietuviškai. Dar ir dabar kai kada Vakarų žmonės nustemba, išvydę Lietuvoje barokines bažnyčias, o ne bizantiškas cerkves.

Mes tuo nesistebime. Lietuva niekada tvirtai neįėjusi į Europos savimone, per pastarąjį 50 metų buvo visiškai atplėšta nuo Europos, išbraukta iš jos politinio žemėlapiio ir kultūrinio konteksto.

Lietuvos nežino paprasti Europos piliečiai. Vilkimės, kad 1991 m. sausio 13 d. įvykiai buvo lemingas momentas, kad pasaulis bent Lietuvos vardą išgirdo. Tačiau Lietuvos istorija, kultūra ir žmonės, drįstume teigti, tebėra balta dėmė Europos humanitariniams mokslams. Žymusis anglų istorikas Arnoldas Toinbis kažkada teikėsi pasakyti, kad lietuviai ir jų kultūra yra Europos anachronizmas.

Kai mūsų nežino, nesupranta, mums taip pat dažnai sunku susivokti Europos politikų klausimais. Kodėl skubame ar net apskritai norime atsiskirti nuo SSRS, kai visa Europa jungiasi? Kodėl akcentuojame, nors ir demokratinį, bet nacionalinį valstybingumą, kai Europa kuria bendrus namus? Ar savo politika nekenkiame Gorbaciovui?

Atsakymas į šį trečiąjį klausimą mums jau yra labai paprastas – žuvę beginkliai žmonės į jį atsakė. Dar visai neseniai Vakaruose buvo populiarai mintis, kad M. Gorbaciovas šneka kaip konservatorius, veikia kaip centristas, o širdies gilumoje yra radikalių pertvarkų šalininkas. Tokiu atveju mūsų ryžtingą poziciją buvo galima traktuoti ne kaip spaudimą M. Gorbaciovui, o būtent senajai sistemai. Gorbaciovui šnekant viena, jam, tarkim, buvo reikalingi sąjungininkai. Tokia buvo senoji schema, kuri dabar stipriai sušlubavo, kylant įtarimams, kad M. Gorbaciovas jau yra sistemos įkaitas. Tačiau jeigu taip, tai mums apskritai nėra kitos išeities. Tada ar begalima laukti naujojo politinio mąstymo tšos? Ar nemato Vakarai, kad Lietuva tapo lakmuso popierėliu? Ar Vakarai suinteresuoti tik stabilia, o ne stabilia ir demokratine SSRS?

Tačiau mes žadėjome kalbėti apie istoriją. Manytume, joje galima surasti šiandieninių natūralių procesų ištakas, kurių neturi nepaisyti politikai, ir taip surasti bent dalį atsakymų į iškeltus klausimus.

Kodėl mes norime atsiskirti? Pirmiausia, mes tam turime teisę. Esame vos ne vienintelė europinė SSRS tauta, dar viduramžiais sukūrusi savo valstybę. Ji egzistavo nuo XIII a. iki XVIII a., kol 1795 m. ją likvidavo Rusija su savo sąjungininkėmis. Mes turėjome ir naują savo valstybę, egzistavusią 1918–1940 m., taip pat sunaikintą neteisiškai, o tai manau, dabar plačiai žinoma.

Tačiau yra ir fundamentalesnių dalykų. Mes nesijaučiame esą Rytų Europos dalimi. Dvasinėje srityje mes nuo pat viduramžių per katalikybę esame orientuoti į Vakarus, tai rodo mūsų kultūrinės epochos – gotika, renesansas ir reformacija, barokas, švietimo epocha ir klasicizmas, romantizmas, Lietuvos Respublikos laikų modernizmas. Politinėje srityje mes jau viduramžiais turėjome luominę, o ne despotinę monarchiją, turėjome bajoriškąją pilietinę visuomenę, o

naujaisiais laikais buvome pradėję kurti demokratinę parlamentinę respubliką. Ūkinėje srityje mes nuo XII a. turėjome individualų valstiečių ūkį – alodą, t.y. reiškini, kurio neturėjo "bendruomeninė" Rytų Europa. Dėl ūkinio individualizmo buvo kitokia kapitalizmo raida ir smulkus fermerinis ūkis Lietuvos Respublikos laikais.

Zodžiu, mes manome esą kitokie. Pasižymėdami nors ir ne klasikiniiais europiniais bruožais, mes turime tai, ko neturi Rytų ir Pietryčių Europos šalys. Todėl, kai M. Gorbačiovas šneka apie socializmą su žmogišku veidu, mes ne tik manome, kad tai utopija, bet savo kailiu esame patyrę, kad ūkinio, politinio ir dvasinio individualizmo neigimas visada gimdo despotines santvarkas ir totalitarizmą. Ar galima tikėti Gorbio pažadais, jeigu jis tebešlovina Rusijos bendruomeninę santvarką, iš kurios kildina kolūkius? Mes žinome, kad iš to rasis tikrai azijinis gamybos būdas, o ne europinė ekonomika.

Tačiau mūsų kultūros vakarietiška orientacija nerodo, kad mes esame Vakarų Europa. Tai tvirtinti būtų ir nekuklu, ir nemoksliška. Tik devintame dešimtmetyje Vengrijos, Čekijos ir Slovakijos, Lenkijos istorikų ir publicistų pastangomis pradedamas atrasti regionas, esantis tarp vokiškų ir stačiatikiškų kraštų. Kartais šis regionas pavadinamas Vidurio Europa, o kartais, ir galbūt tiksliau, Vidurio Europos rytine dalimi. Jam priskiriamos senosios Vengrijos ir Lenkijos valstybės, Naujaisiais amžiais – Vengrija (kartais su Transilvanija), Slovėnija ir Chorvatija, Čekija ir Slovakija, Lenkija. Šis regionas vėliau įžengė į civilizaciją, viduramžiais jis buvo Vakarų kultūros periferija su silpna prekybine ekonomika, be stiprių miestų ir kultūros centrų. Keliais šimtmečiais vėliau į šį regioną atėjo Naujieji amžiai, vėliau formavosi kapitalizmas, moderniosios tautos ir valstybės. Jau iš to, kas anksčiau pasakyta, aišku, kad šiam regionui priskirtina ir Lietuva, taip dažnai užmirštama apibrėžiant Vidurio Europą. Ir suprantama, kodėl užmirštama. Ji ne tik arčiausia Rytų regiono dalis, bet ir vis dažniau bei ilgesniam laikui buvo atplėšiama nuo šio arealo. XIX a. tik Lietuvą ir dalį Lenkijos palietė despotiškosios Rusijos represijos, o XX a. viduryje tik Lietuvą ir kitus Baltijos kraštus ištiko negandos, nuo kurių masto šurpsta Vakarų Europa.

300 tūkst. deportuotų į Sibirą (kas 10 žmogus), iš viso apie 1 milijoną išblaškytų žmonių (1/3 visuomenės). Su tuo Vidurio Europos tautos nesusidūrė. Taigi esame ne tik labiausiai Rytuose ir periferiškiausia, bet ir labiausiai nualinta Vidurio Europos šalis.

Manytume, kad tai lemia ir mūsų šiandieninę politinę situaciją.

Vakarų Europa liberalines demokratines visuomenes pradėjo kurti viduramžių pabaigoje arba Naujųjų amžių pradžioje kartu kurdama moderniąsias nacionalines valstybes. Mes ne tik vėlavome, bet ir nuolatos buvome išmušami iš šio raidos kelio. Tačiau XX a. ketvirtame dešimtmetyje mūsų visuomenėje susiformavo aiški tendencija: neapsiriboti nacionalinio valstybingumo ir nacionalinės kultūros įtvirtinimu, bet ir plačiai atsiverti Vakarams, permąstant savo kultūros pagrindus. Tačiau ir vėl 50-čiai metų buvome atmetti atgal. Todėl mes manome, kad mūsų demokratinės visuomenės kūrimas yra istoriškai susijęs su nacionalinio valstybingumo atkūrimu. Mes norime su savo valstybe grįžti į Vidurio Europą, laikydami tai pagrindine demokratinės visuomenės sąlyga.

Antra vertus, istorinė situacija paaiškina, kodėl kartais mūsų jauna demokratija ne iškart suranda teisingą kelią – juk tokios negilios, totalitarizmo užgožtos demokratijos tradicijos. Tačiau jos skinasi kelią, ir manome, kad kuo toliau, tuo platesnį. Juk mes šiek tiek pažįstame šiuolaikinį Europos mentalitetą ir norime pasinaudoti Vakarų išpuoselėtais idealais – laisve ir demokratija, ir nekartoti jų skaudžių paieskų klaidų. Taigi Lietuva eina nepriklausomybės keliu. Nors žinome, kas priklauso nuo mūsų, teigiame, kad be Vakarų paramos mums bus žymiai sunkiau. Atrodytų, galėtume priekaištauti Vokietijai, kuri, kaltindama mus skubėjimu, pati skuba susijungti ir užmiršta savo atsakomybę už Hitlerio–Stalino sandėrių padarinius. Atrodytų, galėtume moralizuoti ir priminti Vakarams jų įsipareigojimus laisvei bei demokratijai. Tačiau mes norime kalbėti Vakarų kalba ir pabrėžti, kad remti Baltijos kraštus – ne tik Vakarų moralinė priedermė, bet ir interesas, nes pas mus dabar sprendžiamas demokratijos likimas. Argi nematoma, kad senajai sistemai nereikalinga ne tik demokratija, bet ir naujas stra-

teginis mąstymas, nutolinęs karo šmėklas ir nuraminęs Vakarų? O gal istorija nėra protinga? Gal mes artėjame prie pasaulio uždusimo ir susisprogdinimo? O gal tikrai teisi krikščioniškoji istoriosofija, — einame link pasaulio pabaigos?

Bet juk su ja turi būti ir paskutinis teismas.